

Сидорович О. Ю.,

кандидат економічних наук, доцент ТНЕУ

МЕТОДИКИ РОЗРАХУНКУ ТА УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

У статті досліджено різні методичні підходи зарубіжних і вітчизняних учених щодо оцінки ефективності діяльності функціональних підрозділів податкових органів та адміністрування податків. Визначено проблеми розрахунку показників ефективності. Обґрунтовано необхідність у визначенні якісних і кількісних критеріїв та міжнародних оцінок.

Ключові слова: податкове адміністрування, податковий контроль, критерії ефективності, показники оцінки, реформування, методика.

В статье исследованы различные методические подходы зарубежных и отечественных ученых по оценке эффективности деятельности функциональных подразделений налоговых органов и администрирования налогов. Определены проблемы расчета показателей эффективности. Обоснована необходимость в определении качественных и количественных критериев и международных рейтингов.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налоговый контроль, критерии эффективности, показатели оценки, реформирование, методика.

This article explores various methodological approaches of foreign and domestic scientists to evaluate the effectiveness of the functional units of the tax authorities and tax administration. The problems of calculation of performance indicators. The need to identify qualitative and quantitative criteria and international assessments.

Key words: tax administration, tax control, performance criteria, performance evaluation, reform methods.

Постановка проблеми. Реформування податкової системи України в умовах суспільних трансформацій, що збіглося в часі з розпадом світової фінансової кризи, пред'являє високі вимоги щодо оптимізації функціонування державних органів, впровадження пріоритетних стандартів державних послуг, формування ефективно працюючого механізму взаємодії між громадянином – платником податків, отримувачем суспільних благ і державою.

На податкову систему держави покладаються функції щодо забезпечення максимальної ефективності податкового контролю, без зниження ділової активності та економічної свободи в країні. Як один з кроків у цьому напрямі можна розцінювати підвищення ефективності податкового контролю, пріоритетність якого в першу чергу зумовлена значимістю податків і зборів як джерел доходів державного і місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з цієї проблематики дозволяє стверджувати про значне поширення розробок у цій сфері в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема С. А. Буковинського, В. П. Завгороднього, Ю. Б. Іванова, Г. Ю. Ісаншиної, О. Д. Данілова, Н. І. Костіної, А. Я. Кізими, Я. І. Крисоватого, П. В. Мельника, В. А. Онищенко, В. М. Суторміної, Д. Г. Черника, М. П. Чорного та інших.

Мета і завдання дослідження. Податковий контроль є елементом управління оподаткуванням і необхідною умовою формування ефективної податкової системи. Він забезпечує зворотний зв'язок платників податків з органами державної влади. Податковий контроль, по суті, – це завершена фаза управління оподаткуванням і один з елементів методики планування надходжень податкових доходів до бюджету. Крім того, податковий контроль являє собою комплекс заходів з перевірки законності, доцільності та ефективності діяльності системи податкових органів у формуванні грошових фондів усіх рівнів державної влади в частині податкових доходів щодо виявлення резервів збільшення податкових надходжень до бюджетів, поліпшення податкової дисципліни платників податків, дотримання ними податкового законодавства.

З позицій техніки виконання податковий контроль – це діяльність посадових осіб органів податкової служби щодо спостереження за відповідністю процесу організації платниками податків обліку об'єктів оподаткування, методами обчислення й сплати податків і неподаткових платежів за чинними нормативно-правовими актами у галузі оподаткування, виявлення відхилень, допущених у ході виконання норм податкового законодавства, та визначення впливу наслідків порушень на податкові зобов'язання.

Сфера застосування податкового контролю охоплює такі його види:

- контроль за дотриманням податкового законодавства;
- перевірка правильності нарахування податків, зборів, інших обов'язкових платежів;
- перевірка стану та якості ведення бухгалтерського і податкового обліку об'єктів оподаткування, достовірності податкової звітності – розрахунків, декларацій тощо;

– забезпечення своєчасного та повного перерахування податкових платежів до бюджету;
 – накладення фінансових санкцій, адміністративних штрафів, пені на порушників податкового законодавства, а також профілактика податкових правопорушень.

Податки є важливим регулятором економіки і основним джерелом дохідної частини бюджету будь-якого рівня. Від того, наскільки ефективно будуть сплановані, а згодом і зібрані податкові платежі, багато в чому залежить обсяг сформованих доходів до бюджетів усіх рівнів та коштів, що виділяються для проведення запланованих заходів. У зв'язку з цим основною вимогою, що ставиться до системи податкових органів, є ефективність її функціонування. Це, своєю чергою, акцентує необхідність побудови системи показників, що дозволять комплексно оцінити ефективність діяльності податкових органів на всіх рівнях організації, що і зумовило мету та завдання дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проблема оцінки ефективності є однією з найбільш складних і багатоаспектних в економічній науці через значну диференціацію різновидів ефективності та способів їх інтегрування, зростаючу деталізацію і комплексність аналізу чинників динаміки ефективності, розширення числа об'єктів та видів діяльності, для яких виконуються розрахунки ефективності, ієрархічність в побудові систем показників ефективності.

В економічній літературі виділяють такі групи податкових індикаторів (якісних показників), що характеризують:

- дотримання планових та прогнозних показників надходжень податків і зборів до бюджетів;
- ефективність діяльності податкових органів;
- економічність заходів здійснюваних в ході контрольно-перевірочної роботи податкових органів;
- побудова індикаторів росту податкового потенціалу в майбутніх періодах (див. таб. 1).

Таблиця 1
Податкові індикатори

Назва індикатора	Формула розрахунку індикатора
Дотримання планових та прогнозних показників надходжень податків і зборів до бюджетів	
Показник податкової забезпеченості території	$Pз = \text{Впд} / Ч$, де Впд – власні податкові доходи території; Ч – чисельність населення.
Коефіцієнт податкової автономії території	$Па = \text{Впд} / Д$, де Д – доходи бюджету.
Коефіцієнт руху міжбюджетних потоків території	$Кмп = \text{Мп} / Д$, де Мп – міжбюджетні поступлення.
Показник податкової дисципліни території	$ПД = \sum \text{заборг}$, де $\sum \text{заборг}$ – сукупна заборгованість території з податків і зборів
Показник виконання податкових зобов'язань	$Пвпз = \text{Пфп} / Пз$, де Пфп – податки, які фактично поступили; Пз – запланована сума податків.
Показник податкового навантаження по прямим і непрямим податкам	$Ппн = \text{Ппр(нп)} / \text{ВВП}$, де Ппр(нп) – податки прямі (непрямі)
Коефіцієнт пільгового оподаткування	$Кпо = \text{Пе} / \sum П$, де Пе – податкова економія; $\sum П$ – акумульовані податки без врахування пільг.
Коефіцієнт ефективності пільгового оподаткування	$Кпо = \text{Пе} / \text{в}$, де в – виручка.
Ефективність контрольно-перевірочної діяльності податкових органів	
Узагальнюючий показник ефективності роботи податкових органів	$Пуеф = (\text{Пдв} + \text{Пдк} + \text{Пв} + \text{Пк} + \text{Шв} + \text{Шк}) / Пн$, де (Пд, П, Ш – додаткові нараховані в бюджет (в результаті контрольної діяльності податкових органів) податки, пеня, штрафи; Індекси "в" і "к" означають вид перевірки – виїзну і камеральну; Пн – нараховані податки відповідно до податкових декларацій податкоплатників.
Коефіцієнт нарахування пені	$Кпн = \text{Пк} / Пн$, де где Пк – нарахована пеня.
Коефіцієнт виявлення помилок при заповненні податкової декларації	$Квпн = \text{Пдк} / Пн$
Коефіцієнт приховування податків	$Кпп = \text{Пдк} / \text{пн}$
Коефіцієнт застосування санкцій за порушення податкового законодавства	$Кш = (\text{Шк} + \text{Шв}) / (\text{Пдв} + \text{Пдк})$
Коефіцієнт арбитражності	$Кап = \sum \text{нпа} / \sum \text{нпа}$, де $\sum \text{нпа}$ – сума недоїмки, пені, встановленої в арбітражному суді $\sum \text{нпа}$ – сума недоїмки, пені, пред'явленої податковими органами за актом перевірки.

Коефіцієнт ефективності податкових перевірок	$К_{\text{эфп}} = \text{Пвпппр} / \text{Зкпп}$, де Пвпппр – питома вага податкових перевірок, у яких були виявлені порушення, Зкпп – загальна кількість податкових перевірок.
Ефективність діяльності податкових органів	
Коефіцієнт продуктивності праці працівників податкового органу [18, с. 36]	$К_{\text{п пр}} = (\sum \text{Пні} - \text{Ві}) / \text{Чі}$, де $\sum \text{Пні}$ – сума податкових надходжень за звітний період по і-му структурному підрозділу податкового органу; Ві – витрати на утримання і-го структурного підрозділу податкового органу за елементами витрат (матеріальні витрати, витрати на оплату праці, соціальні заходи, амортизація, інші); Чі – чисельність працівників і-го структурного підрозділу податкового органу.
Коефіцієнт оперативності праці підрозділу податкового органу	$К_{\text{оп}} = \sum (\text{Д1} - \delta_1) K_1 + \sum (\text{Д2} - \delta_2) K_2 + \dots + \sum (\text{Дп} - \delta_n) K_n$ $\sum \text{Д1} K_1 + \sum \text{Д2} K_2 + \dots + \sum \text{Дп} K_n$, де Дп – нормативно встановлений строк виконання відповідного п – виду документа (днів); δ_1 – відстань від нормативно прийнятного строку виконання відповідного п – го виду документів у днях (при достроковому виконанні п документа значення приймається за 0); Кп – коефіцієнти, що умовно характеризують різні види документації за ступенем важливості.
Коефіцієнт спеціалізації праці підрозділів податкового органу	$К_{\text{сп}} = (1 - \sum \text{твч}) / \text{Т} * \text{Ч}$, де $\sum \text{твч}$ – загальні витрати робочого часу, який витрачається при виконанні не властивих працівникам певного підрозділу функцій, дій протягом робочого дня (хвилин); Т – тривалість робочого дня (хвилин); Ч – кількість осіб, які виконують роботу, що не належать до числа їх функціональних обов'язків протягом дня (осіб).
Коефіцієнт добровільності сплати	$\text{РДСП} = \text{ФН} - \text{СПа} - \text{СПд}$ $\text{ФН} + \text{ПБ} + \text{В}(\text{Р})\text{П}$, де РСПД – рівень добровільної сплати податків; ФН – загальна сума надходжень до бюджету платежів, що контролюються податковою службою України; СПа – суми сплачених авансом податкових платежів, які будуть нараховані в наступному періоді; СПд – погашені донараховані суми податкових платежів за минулі періоди; ПБ – сума податкового боргу, що утворилась за звітний період; В(Р)П – сума відстрочених (розстрочених) податкових платежів за відповідний період [2, с. 16].
Коефіцієнт дублювання праці в підрозділах податкової служби	$К_{\text{дп}} = 1 / К_{\text{сп}}$, де Ксп – коефіцієнт спеціалізації праці.
Коефіцієнт виробничої дисципліни працівників податкових органів	$К_{\text{вд}} = (1 - (\text{Хв} / \text{Хс} \text{Ча})) * (1 - (\text{Хч} / \text{Хн} \text{Ч}))$, де Хв – загальна сума втрат робочого часу за один робочий день, яка пов'язана з порушенням виробничої дисципліни; Хс – тривалість робочого дня (хвилин); Ча – кількість працівників, що порушили трудову дисципліну; Хч – загальна сума цілоденних втрат робочого часу, яка пов'язана з порушенням трудової дисципліни (днів); Ч – загальна кількість працівників у звітному періоді на досліджуваному підрозділі податкового органу.
Показник економічності податкового контролю	$\text{Епк} = (\sum \text{пдрез} + \sum \text{пбснсп} + \sum \text{сшс}) / \text{В}$, де $\sum \text{пдрез}$ – сума податків додатково донарахованих за результатами податкових перевірок; $\sum \text{пбснсп}$ – сума податків, що надійшла до бюджету шляхом самостійного нарахування і сплати; $\sum \text{сшс}$ – сума сплачених у бюджет штрафних санкцій; В – витрати на реалізацію податкового контролю.
Результативність податкового контролю	$\text{Рпк} = \sum \text{снп} / \text{Ппт}$, де $\sum \text{снп}$ – сума самостійно нарахованих податків; Ппт – податковий потенціал території.
Показник інтенсивності діяльності податкового органу	$\text{Підпо} = \text{Квп} / (\text{Кф. о.} + \text{ю. о.} + \text{Кп})$, де Квп – кількість виїзних перевірок, здійснених податковим органом за звітний період; Кф. о. + ю. о. – кількість фізичних та юридичних осіб, що перебувають на обліку в податкових органах; Кп – кількість податкоплатників – підприємців, що перебувають на обліку в податкових органах.

Показник якості проведених перевірок	$P_{яп} = (C_{ддп} - C_{здпс}) / C_{ддп}$, де $C_{ддп}$ – сума зменшення додатково донарахованих платежів за рішенням судових і вищих органів; $C_{здпс}$ – сума додатково нарахованих платежів за результатами контрольної роботи.
Індикатори росту податкового потенціалу в майбутніх періодах	
Індекс податкового потенціалу	$I_{п} = \sum д_{вг} + K_{г}$, де $\sum д_{вг}$ – сумарна величина доданої вартості галузі економіки в розрахунку на душу населення; $K_{г}$ – корегуючий коефіцієнт на галузеву структуру економіки.
Індекс податкового потенціалу з врахуванням ефективної ставки оподаткування	$I_{пс} = C_{с} / ВВП$, де $C_{с}$ – середня ставка (ефективна ставка) оподаткування доданої вартості по території
Індекс податкового потенціалу з врахуванням регресійного аналізу	$I_i = X_{1j} * B_1 + X_{2j} * B_2 + X_{mj} * B_m + E_j$, де I_i – фактично зібрані в регіоні платежі; X_j – показники податкової бази; m – кількість регіонів, що розглядається; E_j – випадкова похибка розрахунків; B – оцінка випадкових чинників.

Проте на практиці розрахунок вказаних індикаторів здійснити досить проблематично, оскільки:

- різними теоретиками вживаються терміни і поняття з нечіткими визначеннями;
- складно практично реалізувати запропоновані теоретичні розробки. Багато розроблених методик вимагають значного часу для проведення аналізу, а іноді і спеціальних програмних продуктів. Це знижує можливість впровадження системи оцінок.

- частина інформації не може бути поширена на зовнішній рівень у зв'язку з обмеженнями, встановленими законодавством про податки і збори в частині, що стосується податкової таємниці.

- невідповідність доступної, а не всієї необхідної інформації цілям і завданням аналізу ефективності, може призвести до спотворення результатів;

- для оцінки роботи податкових органів використовуються дані форм статистичної податкової звітності, в яких неможливо відобразити регіональні особливості.

- часта зміна податкового законодавства ускладнює аналіз деяких показників ефективності роботи податкових органів, пов'язаних з податковими надходженнями, податковою базою і т. д., не дозволяє виявити тимчасову динаміку. Дані, що відображає реальний приріст податкової бази, податкових надходжень, об'єктів оподаткування, можна отримати лише в умовах стабільного законодавства.

- інформація для проведення розрахунків є недоступною у повному обсязі. Відомості, на яких ґрунтується розрахунок показників у межах наявних методик, доступні тільки самим податковим органам. Таким чином, розроблені методи оцінки придатні лише для проведення внутрішньовідомчого контролю, а проведення розрахунків зовнішніми користувачами інформації неможливе.

Проте поширення практики "сторонньої" оцінка ефективності могло б сприяти зростанню суспільної значущості роботи податкових органів. Подібна "зовнішня" оцінка також може проводитися з різними цілями, крім того, у різних користувачів інформації можуть бути свої критерії та цілі. Тому доцільним є залучення міжнародного досвіду формування податкових рейтингів, який ґрунтується на широкому використанні результатів соціальних опитувань та експертних висновків. У цьому контексті існує декілька підходів, зокрема:

- згідно з першим, оцінка ефективності повинна здійснюватись за допомогою двох блоків оцінок: зовнішніх (міжнародних організацій, громадськості, незалежних аналітиків) та внутрішніх (що обліковуються і аналізуються фіскальними службами) [19, с. 256];

- другий підхід обґрунтовує доцільність залучення методів діагностики за рекомендаціями Світового банку [1, с. 418].

Доволі широко використовуються рейтинги Світового банку, які тією чи іншою мірою враховують податковий чинник. Світовий банк і Міжнародна фінансова корпорація у щорічній доповіді "Ведення бізнесу" (Doing Business) досліджують перспективи ведення бізнесу, зокрема в аспекті оподаткування. Згідно з рейтингом Paying Taxes 2010, податкова система України за витратами часу і ресурсів займала 181 місце з 183. А у цьогорічних рейтингах Україна посіла 152 місце зі 183 економік, які оцінювались у звіті Ведення бізнесу 2012. Це нижче, ніж в минулому році, коли країна була на 149 сходинці рейтингу [8].

Крім того, українська система оподаткування, на думку фахівців компанії "Appleton Mayer", є однією з найобтяжливіших у світі [7]. За результатами опитування топ-менеджерів, 988 українських підприємств з 5 до 19 квітня 2010 року серед головних проблем системи оподаткування, які заважають розвитку бізнесу, 94% респондентів відзначили нестабільність податкового законодавства, відсутність прозорих і стабільних "правил гри", відсутність у платників податків реальних правових гарантій (92%), недопрацьоване і неузгоджене податкове законодавство (88%).

Світова практика свідчить, що більш дієвим показником, який характеризує ефективність адміністрування податків, є відношення адміністративних витрат на 100 грошових одиниць мобілізованих податків. У США вже тривалий час для збору 100 доларів податків потрібно не більше 1 долара адміністративних витрат, у Данії 1 крона витрат на адміністрування податків генерує 113 крон податкових надходжень, в Угорщині 1 форинт – 77 форинтів надходжень, в Мексиці 1 песо – 33 песо, в Україні 1 гривня адміністративних витрат дає близько 22 гривень податкових надходжень [23, с. 523].

Визначення функціональної ефективності відображується кількісними і якісними показниками. Якісний вимір ефективності включає в себе аналіз ставлення платників податків до податкової служби та податкової системи, оцінка суспільством ступеня корумпованості податкової адміністрації та оцінкою важкості податкового тягара.

Загалом, у процесі податкового контролю контролюючі органи здійснюють реалізацію таких функцій: фіскальної (формування державного грошового фонду), контрольної (контроль правильності обчислення, повноти сплати податків і зборів), а також стимулюючої (забезпечення належного виконання податкового законодавства на основі комплексу запобіжних заходів). Проте при проведенні державної податкової політики фіскальний підхід до питань організації податкового контролю вважається переважним. Так, зокрема в 2011 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” від 15. 11. 2011 №4025-VI. Метою прийняття Закону була вказана гуманізація відповідальності платників податків. Однак зіставлення положень Закону з деякими показниками виконання бюджетів засвідчує його фіскальну орієнтацію, посилення тиску на платників податків за рахунок уведення штрафів як основного виду покарань за вчинення злочинів та адміністративних правопорушень, збільшення втручання у сферу господарювання [22, с. 56].

І хоча ані в бюджеті 2011 року, ані в бюджеті на поточний рік не заплановано таку статтю надходжень, як надходження від сплати штрафів за вчинення адміністративних правопорушень та злочинів, “інші надходження” у 2012 році заплановано кардинально збільшити. У 2011 році планувалося зібрати 1 314 400 300 грн таких надходжень, а у 2012 році цей показник збільшено до 2 980 332 000 грн.

Крім того, збільшено показники конфіскації майна за рішенням суду. Зокрема, якщо у минулому році за рахунок таких дій планувалося зібрати 46 447 000 грн, то за поточний рік, за розрахунками урядовців, до бюджету повинно надійти 77 234 000 грн. Так, влада прогнозує значне збільшення кількості вказаних злочинів та адміністративних правопорушень, намагаючись виконати таким чином планові надходження до бюджету. Отже, гуманізація відповідальності за правопорушення у сфері господарювання, по суті, зводиться до введення відповідальності у вигляді вилучення грошових коштів. Державі вигідніше отримувати гроші від правопорушників, ніж витрачатися на них, утримуючи їх у місцях позбавлення волі [22, с. 56].

Висновки. Таким чином, орієнтація системи податкового контролю в основному на мобілізацію додаткових коштів до бюджету не повною мірою відображає як внутрішню суть податкового контролю, так і його місце в економічній та фінансовій системі. В сучасних реаліях контроль виступає не тільки в ролі фіскального інструменту, він, насамперед, повинен виконувати регулятивну функцію, спрямовану на розвиток економіки за допомогою приведення в рівні умови учасників економічної діяльності. Саме таке розуміння податкового контролю робить його інструментом довгострокової податкової політики, спрямованої на розвиток і процвітання держави.

Література:

1. Андрущенко В. А. Ефективність адміністрування податків за критеріями Світового банку / В. А. Андрущенко // Міжнародне співробітництво України в сфері оподаткування. Реформування податкової служби України відповідно до європейських стандартів : зб. матер. наук.-практ. конференції, 23 жовтня 2009 р. / Держ. подат. амін. України, Нац. ун-т ДПС України, Наук.-досл. центр з пробл. опод. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009 р. – 418 с.
2. Воронкова О. М. Міжнародний досвід оцінювання ефективності податкового адміністрування та його значення для України // Наука й економіка. – 2011. – № 3 (23). – С. 16.
3. Гузаиров М. Б., Аристархова М. К., Кузьмина Е. Л. Совершенствование оценки эффективности деятельности налоговых органов Вестник МГОУ. Экономика. – № 15. – 2011.
4. Дадашев А. З., Пайзулаев И. Р. Налоговый контроль в Российской Федерации – М. : КноРус, 2009.
5. Дорофеева Н. А. Налоговое администрирование: Учебное пособие. – М. : Российский университет кооперации, 2008
6. Дрожжина И. А. Система планирования и прогнозирования налоговых индикаторов макро- и микроуровня // Управленческий учет. – 2010. – № 4.
7. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/u-reitingu-podatkovih-sistem-ukrayina-tretya-z-kintsya.html>.
8. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://taxportal.org.ua/node/89>.
9. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” від 15. 11. 2011 № 4025-VI.
10. Золочевская Е. Ю. Система налоговых индикаторов в налоговом анализе // Управленческий учет. – 2011. – № 2.

11. Карташова Г. Н. К вопросу о разработке методики оценки эффективности работы налоговых органов // Налоговый вестник. – 1999. – № 11.
12. Карташова Г. Н. Об оценке эффективности функционирования налоговых органов или налогообложения // Налоговый вестник. – 1998. – № 1.
13. Киреева Е. Ф. Налоговый контроль – БГЭУ, 2008.
14. Коростелкина И. А. Налоговые индикаторы макро- и микроуровня // Финансы и кредит. – 2010. – 46 (430).
15. Красницкий В. А. Налоговый контроль в системе налогового администрирования. – М. : Финансы и статистика, 2008.
16. Крылов Д. В. Экономическая оценка организации налогового администрирования. – Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / ИГТУ: Научн. рук. М. Н. Горинов. – Ижевск: Б. и., 2000. – 27 с.
17. Нестеров Г. Г. Налоговый контроль. – М. : Эксмо, 2009.
18. Онишко С. В. Актуальные проблемы налоговой политики в условиях модернизации экономики: опыт Украины и Беларуси [монография] // Под ред. д. э. н., проф. С. В. Онишко. – Ирпень : Национальный университет ГНС Украины, 2007. – 396 с.
19. Податкова політика України: стан, проблеми, перспективи : монографія / [П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій та ін.]; за ред. З. С. Варналія – К. : Знання України, 2008. – 675 с.
20. Прогнозирование и планирование в налогообложении : учеб. пособие для вузов / Л. В. Попова, Н. Г. Варакса, М. В. Васильева. – Орел : ОрелГТУ, 2007.
21. Ситникова В. В. Методы экономического анализа и экономико-математическое моделирование в управлении предприятием // Экономический анализ. – 2005. – № 13.
22. Хупорядкувати взаємини держави і платників податків // Податкова правда. – № 4. – 2012. – С. 56.
23. Швабій К. І. Ефективність адміністрування податків України: методологія та аналіз / К. І. Швабій // Фінансова система України : збірник наукових праць. – Острог : Вид-во НаУ "Острозька академія", 2007. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 520–527.
24. Щербинин А. Т. Проблемы повышения эффективности налогового контроля [Электронный ресурс]: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: 08. 00. 10 – М. : РГБ, 2002.